

मणिहरणं नाम रूपकम्*

जग्गू वकुलभूषणः

सीताकरग्रहणकन्दलितप्रमोदः

क्षत्रेभकेसरिणमापतितं क्रुधान्धम् ।

यो भार्गवं दमयति स्म सलीलमस्मान्

रामस्स पातु परिवर्तितबन्धुहर्षः ॥ १ ॥

(नान्द्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः ।)

सूत्रधारः—(सानन्दम्) एवमार्यमिश्रान्विज्ञापयामि ।

नानानाटकनिर्माता यः कोविदमुदावहः ।

स एवास्यापि कर्ता हि जग्गू वकुलभूषणः ॥ २ ॥

अथे, किं नु खलु मयि विज्ञापनैकताने, शब्द इव? (परिक्रम्य)
आम्, ज्ञातम् ।

दुर्योधनस्य भग्नोरोः प्रीणनार्थममर्षणः ।

कृतप्रतिज्ञस्सम्प्राप्तो द्रौणिशत्रुजिघांसया ॥ ३ ॥

(निष्क्रान्तः ।)

(स्थापना)

(ततः प्रविशति धनुष्पाणिरश्वत्थामा ।)

अश्वत्थामा(सोद्धतं परिक्रम्य)—मातुल, मातुल !

(प्रविश्य)

कृपः—वत्स, अयमस्मि ।

अश्वत्थामा—सत्वरमायाहि ।

कृपः—वत्स, कोऽयमारम्भः ?

* भासमहाकविविरचितोरुभङ्गस्य उत्तरभागः ।

अश्वत्थामा(सशीर्षान्दोलनम्)—हुं, कोऽयमिति, न जानासि कुरुराजप्रीणनम् ?
कृपः—अलममर्षणेन ।

यदर्थमयमारम्भस्व स्वर्गमगमप्रभुः ।

तदलं क्षात्रधर्मेण ब्राह्मणानां धनं शमः ॥ ४ ॥

अश्वत्थामा—मातुल, जानामि, जानामि ।

कृपः—बहुश्रुतः खल्वसि ।

अश्वत्थामा—हन्त ! अवहेलनम् ।

कृपः—शान्तं पापं, शान्तं पापम् ।

अश्वत्थामा—किमन्यत् ।

कृपः—ब्राह्मण्यमनुस्मारितः ।

अश्वत्थामा—किं विस्मृतब्राह्मण्योऽस्मि ?

कृपः—अथ किम् ।

अश्वत्थामा—कथमवगतम् ?

कृपः—भवतो वृत्त्या ।

अश्वत्थामा(सामर्षम्)—हन्त ! सर्वापि विस्मृता किमु पाण्डवानां दुःशीलता ?
मातुल, कथमस्मत्पितृवधः, कथं महाराजः पातितः, अपि स्मरसि राधे-
यवधम् ? हुं, शृणोतु भवान्, तदिदानीं—

युद्धे प्रचण्डबलदर्पितबाहुजौव-

प्रध्वंसनाय करयन्त्रितकार्मुकोऽहम् ।

ब्राह्मण्यचिन्तनमपास्य कृपां व्यपोह्य

संवर्तभर्गविभवो ननु भार्गवोऽस्मि ॥ ५ ॥

तदलमुपदेशेन ।

कृपः—नाहमुपदेष्टा । कुतो वाद्यापि वृत्तिरीदृशीति ।

मणिहरणं नाम रूपकम्

अश्वत्थामा—आम्, महाराजस्य धुरि कृतप्रतिज्ञः खल्वश्वत्थामास्मि ।

कृपः—तत्सत्यम्, अपि जानासि, कीदृशी गतिरनया वृत्येति?

अश्वत्थामा—जानाम्येव, या गतिस्सर्वथा पापात्मनः ।

कृपः—तर्हि, निवर्तस्व ।

अश्वत्थामा—भवतु, भवतु, तद्वत्वा निवर्तिष्ये ।

कृपः—किं तत्, कस्मै दास्यसि?

अश्वत्थामा—गुरुघातकस्य यत्फलम् ।

कृपः—वत्स, मरणान्तं खलु वैरं, उपरते राजनि किमस्माकम्?

अश्वत्थामा—मातुल, किं नु खलु मरणान्तं वैरमिति? जीवति खलु स पापी
गुरुघातकः ।

कृपः—ते तु स्वपन्ति । नहि सजाः । यैस्साकमामिलषसि युद्धम् ।

अश्वत्थामा—स्वपन्तु, दीर्घं स्वपन्तु, तान्पशुमारं मारयामि ।

कृपः—वत्स, अनुचितमिदम् ।

अश्वत्थामा—मातुल, उचितमनुचितं वा स्यात्, शिवि(प्रतीहारे जागरूकेण
खड्गपाणिना भवता भवितव्यम् । (साटोपं परिक्रम्य). हन्त !

नखकण्डूयनापोहं व्याप्तमङ्गेषु सम्प्रतम् ।

कुठारेणापि दुर्भेदं निरुणद्धि दशौ तमः ॥ ६ ॥

तन्मन्दमागच्छत्वार्यः । (मन्दं परिक्रम्य) क नु खल्वगतोऽस्मि?

(कश्चित्कालं स्थित्वा निर्धर्ष्य) आम्, ज्ञातं, अयं शिवि(देशः) ।

दूष्याणि निर्मोक्तुचीन्यमूनि

स्वकेतुचेलैस्तरलैस्समन्तात् ।

समापतन्तं निबिडान्धकारं

बलान्नुदन्तीव गुणामिमानात् ॥ ७ ॥

आर्य, तन्नरमेधाय प्रविशामस्तावच्छिविरयज्ञवाटम् ।

(निष्क्रान्तौ ।)

(शुद्धविष्कम्भः)

(ततः प्रविशति नकुलसहदेवार्थां द्रौपद्या च सह निजपटगृहोपविष्टो युधिष्ठिरः ।)

युधिष्ठिरः—हन्त, कल्यमपि मन्दमपयाति ।

चिरगतमुदयाद्रिसानुभाजं हरितहयं पुरुहूतदिकटाके ।

अरुणकमलिनीपरम्परा प्राक् पतिमनुपालयतीव सानुरागम् ॥ ८ ॥

याज्ञसेनि, दिष्टया वत्सो भीमस्समुत्तीर्णसङ्गरमहार्णवः । अर्जुनोऽपि तथा ।
हन्त ! कथमार्यो भीष्मः, कथमाचार्यो द्रोणः, कथमप्रधृष्यो राधेयः, स्मृतास्तु
धार्तराष्ट्राः, रोमाञ्चयन्ति गात्राणि । सैन्धवोऽपि तथा ।

द्रौपदी(सबाष्पम्)—वत्समभिमन्युं स्मृत्वा निर्विण्णं भवति हृदयम् ।

युधिष्ठिरः—किं कुर्मः? तेनापि महत्कृतं हि कर्म । सा तु तपस्विनी सुभद्रा
त्वपुत्रेष्वेवात्मपुत्रनिर्विशेषवात्सल्या खलु । सर्वं विधिविलसितम् । ननु
धृष्टद्युम्नेनापि कीदृगाचरितमद्भुतं कर्म?

द्रौपदी—दिष्टया स एक एवास्माकं पक्षे सेनानायकः ।

युधिष्ठिरः—दिष्टया विजयिनो वयम् ।

(पटाक्षेपेण प्रविश्य)

वृद्धकञ्चुकी-हा ! हतोऽस्मि ।

(अधःपतति ।)

युधिष्ठिरः(सावेगम्)—किं नु खलु, कोऽयम्?

(मन्दमुत्थापयति ।)

कञ्चुकी—(सगद्गदम्) अहमस्मि मन्दभाग्यः ।

मणिहरणं नाम रूपकम्

युधिष्ठिरः—कथं? वृष्टवृत्तस्य वृद्धकञ्चुकी गालवः? आर्य! किमुपनतम्?

कञ्चुकी—सर्वे हताः ।

द्रौपदी—(सावेगम्) (संस्कृतमाश्रित्य) आर्य! सुस्पष्टं कथय ।

कञ्चुकी—अम्ब! कथं कथयेयम्?

द्रौपदी—पीडयत्यावेगः! सत्वरमावेदय ।

कञ्चुकी—अम्ब! भवत्या भ्राता ।

द्रौपदी—कथं!

कञ्चुकी—पुत्राश्च,

द्रौपदी—हा हतास्मि! (मूर्छिता पतति ।)

युधिष्ठिरः(सगद्गदम्) —समाश्वसिहि ।

द्रौपदी—(उत्थाय, आत्मानमेवोद्दिश्य) द्रौपदि! ननु द्रौपद्यासि, चिरं जीव ।
सन्तापानुभवायैव खलु पावकप्रभवासि । हुं! कृतजलावगाहस्य न खलु
वातभीतिः नापि शीतबाधा । सत्यम्, (सोन्मादहासं) हन्त!
परिदेवनमपि विडम्बनम् । लोकविलक्षणा खलु पाश्चात्सी, यतो हन्त!
शूराः पञ्च बल्लाभाः, किमहं द्रौपदी, नहि....नहि, दुःखप्रान्धिरस्मि ।
पाश्चात्सी! धीरा भव । न शक्नोति नियतिरितःपरं किमपि कर्तुम् ।

युधिष्ठिरः(सगद्गदम्) —तात! केन हताः ।

कञ्चुकी—देव! जिह्वा परावर्तते । कथं कथयेयम्?

युधिष्ठिरः—निवेदय, स महात्मा कः ।

कञ्चुकी—हन्त! हताः पापात्मनाश्चत्थाम्ना ।

नकुलसहदेवौ—हन्त! कठोरता ।

युधिष्ठिरः—कथं, आचार्यपुत्रेण? हन्त! तात! किं सर्वे हताः?

कञ्चुकी—अथ किम् ।

युधिष्ठिरः—केन मोचितो भवान्?

कञ्चुकी—अनेन वृद्धभावेन ।

युधिष्ठिरः—भवतु, स एव दयालुः । अथ न केनापि स वारितः ?

कञ्चुकी—देव! सुताः कथं वारयन्ति ।

द्रौपदी—कथं, सुता हताः पापिना ?

युधिष्ठिरः—पाञ्चालि! अलं प्रलपितेन । स त्वाचार्यपुत्रः खलु !

द्रौपदी—आः! आचार्यपुत्र इति । हुं! निकृत्तं तच्छीर्षमनवलोक्य नाहमश्नामि ।

(प्रविश्य)

सुमद्रा—किं नु खलु (स्तम्भीभूय तिष्ठति ।)

युधिष्ठिरः—ब्राह्मणः खलु !

(प्रविश्य)

भीमः(सावेगम्)—किमिदम् ?

द्रौपदी(सामर्षम्)—किमिदमिति ? आर्यपुत्रं पृच्छः त्वाचार्यपुत्रः ।

युधिष्ठिरः—पृच्छतु दैवम् ।

भीमः—किं नु खलु न किञ्चिदपि स्फुरति ? आर्य गालव ! किमेतत् ?

कञ्चुकी—कुमार! किं कथयेयम् ?

गाढनिद्रासमासक्तं धृष्टद्युम्नं प्रबोध्य सः ।

अहन् द्रौणिर्विशस्यैव भवतां तनयास्तथा ॥ ९ ॥

सुमद्रा—हा हतास्मि ! (मूर्छिता पतति ।)

भीमः—(सगद्गदम्) हा वत्सा ! हा महावीरसेनापते !

सुमद्रा(मन्दमुत्थाय)—सत्यपि पाण्डवप्राणे चक्रपाणौ किमिदमेवम् ?

द्रौपदी—सुभद्रे! सुभद्रा खल्वसि, गृहाण कशाम् । सज्जीकुरु रथम् । पौरुषाभिमानिनस्त्वेते पश्यन्त्ववलां पाञ्चालीम् । (इति कोशात्खड्गमाकृष्य तिष्ठति ।)

मणिहरणं नाम रूपकम्

भीमः—याज्ञसेनि ! अलममर्षेण । अहमस्मि, (गालवमवलोक्य) केदानीं
स सुगालः ?

कञ्चुकी—कापि पलायितः ।

द्रौपदी—आर्यपुत्र ! निकृत्तं तच्छीर्षमनवलोक्य नाहमश्नामीति प्रतिज्ञातम् ।

भीमः—साधुकृतं पाश्चाल्या । प्रस्थितोऽहमिदानीम् । क रयः ?

नकुलः—गतोऽहम् । (निष्क्रान्तः ।)

युधिष्ठिरः—वत्स ! अनुचितमिदं, स त्वाचार्यपुत्रः ।

भीमः—आर्य !

धर्मो धर्म इति प्रलोभ्य वचसा त्यक्त्वा च धर्मं स्वकं
वंशोऽयं विनिपातितो हि भवता नाद्यापि ते पौरुषम् ।

त्वद्वासा वयमप्यहो निगडिता यत्पूज्यभावेन हा

पाश्चाल्या इह नः करप्रदक्षुषः किं वा सुखं चिन्तय ॥ १० ॥

तदलमुपदेशेन ।

(प्रविश्य)

नकुलः—सज्जो रयः ।

भीमः—पाश्चालि ! अलं शोकेन, प्रस्थितोऽस्मि ।

(नकुलेन सह निष्क्रान्तः ।)

युधिष्ठिरः—न जाने किं वा भविष्यतीति ।

द्रौपदी—हुं, किं वा भविष्यतीति, यद्भव्यं, तदेव ।

गुरुबुद्ध्या निवर्तेष्वं यदि यूयमहं वधूः ।

निकृत्य कन्धरां तस्य लभेय कृतकृत्यताम् ॥ ११ ॥

(ततः प्रविशति वासुदेवेन सहार्जुनः ।)

अर्जुनः—वासुदेव ! कर्तव्यं सर्वमपि कारितं भवता । वयं च कृतकृत्याः ।

सं० ३

वासुदेवः—अलमद्यैव कृतकृत्यत्वेन ।

अर्जुनः—किं नु खलु एवमभिधीयते ?

वासुदेवः—आम्, जीवति खलु द्रौणिः ।

अर्जुनः—जीवतु नाम ।

वासुदेवः—किं नु खलु, जीवतु नामेति । शृणु तावत्, स तु—

लब्धब्राह्मणजन्मापि शरारुशरजीवनः ।

कृत्याकृत्यविवेकान्धो भवद्भयो द्रुह्यति ध्रुवम् ॥ १२ ॥

[(परिक्रम्य) किं नु खल्विदम्—

लुलितचिकुरा धीरा रोषात्सुताम्रविलोचना

द्रुपदद्रुहिता तिष्ठत्यग्रे कृपाणकराम्बुजा ।

नमितवदना शोकात्सेयं स्वसापि ममाकुला

शिरांस विदधत्पाणि पीठे निषीदति धर्मराट् ॥ १३ ॥

[(उपसृत्य) आर्य ! किमेतत् ?

युधिष्ठिरः—(सगद्गदम्) भगवन् !

यदर्थमवतारस्ते तदासीत्साधु साम्प्रतम् ।

कुरुवंशकरीरोऽपि यस्मादिह न शिष्यते ॥ १४ ॥

वासुदेवः—अम्ब ! द्रौपदि, किमिदम् ?

द्रौपदी—महावीरान्पृच्छ मे वल्लभान् ?

अर्जुनः—प्रिये ! सुभद्रे, किं नु खल्विदम् ?

सुभद्रा—किं कथयेयं मन्दभागिनी ?

वासुदेवः—आर्य गालव ! किं नु खल्विदम् ?

कञ्चुकी—अधन्यः कथयामि । (सगद्गदं तिष्ठति ।)

मणिहरणं नाम रूपकम्

वासुदेवः—हन्त! सर्वेऽप्येकरूपाः! गालव! कथय ।

कञ्चुकी—प्रसुता हताः पापिना द्रौणिना द्रौपदेयाः, धृष्टद्युम्नश्च ।

वासुदेवः—कथम् ?

अर्जुनः—(सोद्वेगं निःश्वसन्) प्रसुता हताः ? (गाण्डीवमवस्रंसयति ।)

वासुदेवः—क स पापी ?

कञ्चुकी—कापि पलायितः ।

वासुदेवः—सखे! गृहाण गाण्डीवम् । (आदाय ददाति ।)

कञ्चुकी—प्रस्थितो धन्वी भीमः ।

वासुदेवः—कथम्, एक एव ?

कञ्चुकी—अथ किम् ।

वासुदेवः—हन्त! महान्प्रमादः । स तु पापी द्वीपीव प्राणात्ययावसरे ।
तदचिरात्प्रयातु श्वेतबाहनः ।

युधिष्ठिरः—हा हन्त! सन्तापः । (आसनादधः पतति ।)

(पटाक्षेपेण प्रविश्य)

चेटी—परित्रायतां, परित्रायतां, उदराम्यन्तरे सन्तापः । परिस्फुरति गर्भभर
इति परिलुठस्युत्तरा ।

अर्जुनः—हन्त! सन्तापः ।

सहदेवः—हा हतोऽस्मि । (पतति ।)

वासुदेवः—(विचिन्त्य) द्रौणिप्रयुक्तस्यापाण्डवेयास्त्रस्य महिमा । भवतु सखे !
अलमावेगेन, प्रयुंक्ष्व ब्रह्मशिरोऽस्त्रम् ।

अर्जुनः—(तथा कृत्वा) सद्यः प्राणिमि ।

(युधिष्ठिरः उत्थायोपविशति ।)

(सहदेवः मन्दमुत्थाय तिष्ठति ।)

वासुदेवः—पश्यामस्तावदुत्तरा कथमिति । (चेष्ट्या सह निष्क्रान्तः ।)

(ततः प्रविशति रथस्तम्भनियन्त्रितकरयुगलेनाश्वत्थाम्ना सह भीमः ।)

भीमः—(सानुतापम्) आचार्यपुत्र! ब्राह्मणोत्तमोऽसि ननु, ह्रुम् ।

ब्राह्मण्यं किल बहुजन्मपुण्यलभ्यं

सर्वैरप्यवनतमस्तकैः प्रतीक्ष्यम् ।

दौर्जन्यं कथमिव वर्णयाम्यहं ते

स्याद्वयाधोऽप्यतिकरुणः कदाचिदार्तः ॥ १५ ॥

अश्वत्थामा—अलमतिविकथनेन, नाहं व्याधः ।

भीमः—(सस्मितम्) सत्यम्, न खलु कृन्तति व्याधः प्रसुप्तान्, पुण्यजनोऽसि ।
(युधिष्ठिरमुपसर्पति ।)

युधिष्ठिरः—(सोद्वेगम्)

नवशोणितमीकरार्द्रचेलो व्रणरन्ध्रप्रसरद्वसाविलाङ्गः ।

स्लयलोलशिखो भवान्किमस्मद्गुरुपुत्रो ननु ते दशतिशोभ्या ॥ १६ ॥

द्रौपदी—नालमेतावतैव ।

(अश्वत्थामा द्रौपदीमवलोक्य सभयकम्पं शिरो नमयति ।)

भीमः—आर्य !

निजधर्मं परित्यज्य परधर्माश्रयेण यः ।

दशामनुभवत्येतां सोऽयं ते स्थापितो धुरि ॥ १७ ॥

युधिष्ठिरः—अलमवहेलनेन, पीडितं पुनरपि मा पीडय ।

(प्रविश्य)

वासुदेवः—हन्त! शरारुता ब्राह्मणस्य, अथवा नराधमस्य ।

अर्जुनः—(सावेगम्) किं संवृत्तम् ?

वासुदेवः—(दीर्घं निःश्वास्य) किमन्यत् ?

द्रौपदी—(सगद्गदम्) वासुदेव! दयालवे निवेदयार्थपुत्राय ।

अर्जुनः—हन्त! धर्मपरिवृत्तिः ।

सुभद्रा—(सगद्गदम्) चक्रपाणे! भवन्तमग्रजन्मानं लब्ध्वापि ममेयं दशा?

वासुदेवः—वत्से! अलं शोकेन । कथमपि जीवयिष्यामि गर्मशिशुम् । स तु वंशकरो भविष्यति ।

भीमः—वासुदेव! नायं निषूदितः ब्राह्मण्यानुचिन्तनेन ।

वासुदेवः—(सस्मितम्) किमस्ति ब्राह्मण्यमस्मिन्?

भीमः—अस्ति किल जात्या ।

अश्वत्थामा—वृत्त्याप्यस्ति ।

वासुदेवः—निर्लज्ज! किमियमेव ।

द्रौपदी—अथ किमथ किम्, भ्रूणहत्या किल ब्राह्मणवृत्तिः ।

अश्वत्थामा—वाचाटे! स्मर तावदग्रजन्मानम् ।

द्रौपदी—भवतु, स्मारयामि ।

अर्जुनः—किमियं कृतकार्यश्लाघा?

अश्वत्थामा—अलं वाचाटतया ।

आश्रितक्षत्रधर्मापि श्रियं ब्राह्मीं त्यजेय किम् ।

पङ्क्तिं रत्नमाप्नोति क्षालनात्कान्तिमुत्तमाम् ॥ १८ ॥

वासुदेवः—(सहासम्) अलं केवलेनाभिमानेन । अप्यस्त्यात्मनि विश्वासः ।

आम्नायाम्यसनं कृतं हि भवता वेदान्तचिन्ता तथा

कायक्लेशकरं व्रतं हुतमहो सर्वं च निर्वर्तितम् ।

वृत्त्यर्थं दृढकार्मुकव्यसनतः कालं क्षिपन्क्षत्रियान्

धिवकुर्वन्परुषाक्षरैः प्रलपसि ब्राह्मण्यमाशेषवात् ॥ १९ ॥

द्रौपदी—कर्मानुगुणं किल फलं प्रत्यक्षमिदानीम् ।

अश्वत्थामा—विकथनपरे! किमबला त्वम् ?

भीमः—तिष्ठ ! रे, किमबलया नृशंसयापि क्रियते ? यत्कृतं घातकेन भवता ।

अर्जुनः—स्वकृतं पौरुषकृत्यं मनुने ।

द्रौपदी—(सामर्षम्) किमनयोक्तिप्रत्युक्तिकया ? वासुदेव ! कथमिदानीं मे प्रतिज्ञा ?

वासुदेवः—किं नु खलु, प्रतिज्ञापि ।

भीमः—अथ किम्, निकृत्तं तच्छीर्षमनवलोक्य नाहमश्नामीति ।

अश्वत्थामा—(सदन्तपीडम्) नृशंसे! गुरुघातुकस्य स्वसा किल भवती ।

अर्जुनः—(सामर्षं द्रौपदीहस्तात्खड्गमाच्छिद्य) नराधम ! प्रसुप्तहन्ता खलु पापीयान्भवान् । (मुष्ट्या तच्छिखां गृह्णाति ।)

(सरमसं प्रविश्य)

व्यासः—मा खलु, मा खलु—

निर्बन्ध द्विजहृन्नेन पाण्डवा वो

न श्रेयः किल चिरकीर्तिसंप्रणाशः ।

दौरात्म्यं निरुपममस्ति यद्यपीड्य

ब्राह्मण्यप्रशमनहेतुभूतमस्मिन् ॥ २० ॥

(सर्वे प्रणमन्ति ।)

अश्वत्थामा—भगवन् ! वाचायं प्रणामः ।

व्यासः—भवतु वत्स ! चिरजीवी भव ।

अश्वत्थामा—ऋणं, चिरजीवी ।

व्यासः—वत्स ! कोऽयं वेषः, शोचनीयोऽसि ।

मणिहरणं नाम रूपकम्

अश्वत्थामा—कथम्, अहं, न ह्येते दुरात्मानः पाण्डवाः ।

व्यासः—सत्यम्, एतेऽपि भवत्कर्मणा ।

अश्वत्थामा—हन्त! पाण्डवपक्षपातिता, मय्येव पात्यते तावदपराधः ।

व्यासः—(सस्मितम्) अहं तावद्धर्मपक्षपाती ।

अश्वत्थामा—तीर्हि, चिन्त्यतां सङ्ग्रामप्रसङ्गः ।

व्यासः—हुं, क्षत्रियः किं भवान् ?

अश्वत्थामा—कथमहं क्षत्रियः ?

व्यासः—तीर्हि, कुतो वा पाण्डवैस्सह द्वेषः ?

अश्वत्थामा—एते दुर्योधनद्वेषिण इति ।

व्यासः—किमु वन्धुस्ते दुर्योधनः ?

अश्वत्थामा—अथ किम्, अन्नदाता किल ।

व्यासः—हन्त! व्यामोहः—

दुर्मेधसामन्नविवर्धितं ते विनश्वरं वत्स शरीरमेतत् ।

नानाशरीरान्तरनुप्रविष्टो ज्ञानान्नपुष्टो नु कदा वदात्मा ॥ २१ ॥

अश्वत्थामा—(मन्दम्) हन्त! पोषितं शरीरं, नात्मा ।

व्यासः—भवत्कर्मणे कीटजन्मापि नालम्! वत्स !

पुण्यनिःश्रेणिमारुह्य ब्राह्मण्याद्रिशिरस्थितः ।

आत्मा दुष्कर्मपाशेन पातितोऽधो निरन्तरम् ॥ २२ ॥

अश्वत्थामा—(सानुतापगद्गदम्) सत्यमभिहितमर्थेण । इदानीमश्वत्थामा इतः, न तदानीम् । हन्त! भोः, पापात्मा खल्वश्वत्थामा । (सबाष्पम्) किं तद्ब्राह्मणकृत्यं, यन्मया कृतम् ? (सशीर्षान्दोलनम्) नहि-नहि, (सदन्तपीडमक्षि परिघूर्णयन्कृष्णमवलोक्य) अये! वञ्चनैकतान पाण्डव-पक्षपातिन् । नाहं भवदीयः, जगदखिलमपि भवदायत्तं ननु, किमहमेको

बाह्यसंवृत्तः, कारितमेतदखिलमपि त्वयैव । (उच्चैः) नाहं कर्ता ।
 सत्यमिदं, नाहं कर्ता, अपवादः परं भयि पातितः । (सनिर्वेदम्) हन्त !
 (मन्दम्) सुप्ता मुधा घातिताः, आत्मा त्वन्धकारकूये पातितः,
 (सदन्तपीडम्) धिगेनं माम्, (सबाष्पगद्गदम्) भगवन्वासुदेव! क्षन्तुमर्हसि-
 वागपराधम् । वासुदेव! वासुदेव! भवता बोधितोऽप्यभिमानी संवृत्तः ।
 भगवन्! विधीयतां प्रायश्चित्तं, दहति मामनुतापाग्निः ।

भीमः—किमनुतापोऽपि भवतः ?

द्रौपदी—नाहं प्रत्येमि, कथं वा दावानले कदलीकाण्डप्ररोहः ?

अर्जुनः—किं नु खलु, प्रायश्चित्तं, हन्त! शिरश्छेदनमेव ।

अश्वत्थामा—(मन्दम्) हन्त! शिरश्छेदनं, शिरश्छेदनं! (उच्चैः) गाण्डीविन् ?
 साधूक्तं, तथास्तु, इदमवनामितं शिरः । (शिरो नमयति ।)

(अर्जुनः द्रौपदीं पश्यति ।)

द्रौपदी—आर्यपुत्र! निर्वर्तनीया खलु प्रतिज्ञा ।

व्यासः—वत्से! नान्यथा भवति मदाशीः ।

द्रौपदी—भगवन्! कथमिदानीम् ?

व्यासः—शिरोनिकृन्तनकल्पे हि सहजमस्तकान्तर्मणिहरणम् ।

वासुदेवः—साधूक्तमार्येण ।

(अर्जुनः तच्छिरो विदार्य रत्नमाहरति ।)

(अश्वत्थामा वेदनया परिवेष्टते ।)

युधिष्ठिरः—वत्स! मारुते! मोचय बन्धनात् ।

(भीमः तथा करोति ।)

व्यासः—(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य)

मणिहरणं नाम रूपकम्

कठोरमार्तण्डसहस्रतेजा निमीलयन् लोकविलोचनानि ।

अभ्येति दिव्याभरणाश्रिताङ्गः कोऽयं पुमान्प्रांशुरमर्त्यवन्द्यः ॥ २३ ॥

(प्रविश्य)

सुदर्शनः—देवदेव ! अभिरक्षितगर्भभरा प्रासूत पुत्ररत्नमुत्तरा ।

सर्वे—प्रियं नः, प्रियं नः ।

वासुदेवः—महान्प्रमोदः, प्रयातु भवान् ।

(सुदर्शनः अश्वत्थामानं पश्यन्सस्मितमन्तर्दधाति ।)

अश्वत्थामा—दिष्टया वचनीयाद्विमुक्तोऽस्मि ।

व्यासः—एवं किल भगवतो वासुदेवस्यानुग्रहः ।

अश्वत्थामा—(साङ्गलिबन्धम्) कथमहमितः परम् ?

व्यासः—वासुदेवादेशमनुतिष्ठ ।

अश्वत्थामा—भगवन् ! वासुदेव !

निरन्तरं यद्यपि निन्धकर्मा जालमोऽभवं लोकविगर्हणीयः ।

कृतेऽनुतापोऽप्युदभून्ममाद्य तदादिश ब्राह्मणतासमृद्धये ॥ २४ ॥

वासुदेवः—सर्वथा मनोजवसोऽसि, गौरीगुरोरुपत्यकायां सुचिरं तपश्चर ।

अश्वत्थामा—यथादिशति भगवान् । (सर्वानप्यवलोक्य) अम्ब ! द्रौपदि ! क्षन्तु-
मर्हसि पापिनं माम् । (निष्क्रान्तः ।)

अर्जुनः—पाञ्चालि ! गृहाण मणिमेनम् ।

(द्रौपदी वासुदेवं पश्यति ।)

(वासुदेवः व्यासं पश्यति ।)

व्यासः—(सस्मितम्) गृह्णातु पाञ्चाली ।

द्रौपदी—(आदाय) हन्त ! मणिरयं मय्यप्यनिर्वचनीयमाविर्भावयति तेजः ।

व्यासः—अनेनैव द्रौणिरुद्धतः । पाञ्चालि! समर्पयैनं युधिष्ठिरमौलौ ।

(द्रौपदी सलज्जं तथा करोति ।)

व्यासः—सार्वभौम! किं ते भूयः प्रियमुपहरामि ।

युधिष्ठिरः—(साञ्जलिवन्धम्) भगवन् !

जीवन्विमोचितो द्रौणिः पाञ्चाल्यप्यभिरक्षिता ।

आपीडतां मणिर्नीतः किमितोऽप्यस्ति मे प्रियम् ॥ २५ ॥

तथापीदमस्तु भरतवाक्यम् -

नेतारः परिपालयन्तु भुवनं न्याय्येन सम्यग्यथा

स्याद्रोब्राह्मणमण्डलाय कुशलं लोकोऽस्तु नित्यं सुखी ।

कासारा रसपूरिता विटपिनः पुष्पैः फलैस्सम्भृताः

सस्याढ्या धरणी च सन्तु समये वर्षन्तु धाराधराः ॥ २६ ॥

॥ इति मणिहरणं नाम रूपकं समाप्तम् ॥

